

De botanische betekenis van enkele oude leemkuilen op de Blaricum Heide en de Tafelbergheide in het Gooi

A. Farjon

(Gewest Gooi en Vechtstreek, Hilversum)

Inleiding

Op de hoogste delen van de stuwwal tussen Blaricum, Huizen en Bussum in het Gooi ligt een klein heidecomplex van ca. 120 ha: de Blaricum Heide en de Tafelbergheide. De bodem bestaat voor het grootste deel uit grove, gestuwde preglaciale en fluvioglaciale zanden, waarin zich een holtpodzol heeft gevormd; op de Tafelbergheide liggen ook plaatselijk duinvaaggronden. Op een aantal plaatsen is de grond sterk leemhoudend. De vegetaties van deze droge heidevelden behoren tot de klasse Nardo-Callunetea. Het merendeel van de heidevegetatie kan worden gerekend tot het Calluno-Genistion pilosae, plaatselijk met veel opslag van *Sarothamnus scoparius* (Tafelbergheide) en *Pinus sylvestris*. Delen van de heide worden gedomineerd door begroeiingen van *Deschampsia flexuosa* en/of *Festuca ovina* subsp. *tenuifolia*. Op vele plekken is de oude heide aange-tast door de heidekever (*Lochmaea suturalis*). Het beheer door de Stichting Gooisch Natuurreservaat bestaat uit het periodiek afbranden van delen van de heide en het verwijderen van opslag van naald- en loofhout.

De zandafgraving en de oude leemkuilen

Op de beide heiden bevinden zich oude leemkuilen en een zandafgraving (kilometerhok 26.51.44). In de leemkuilen werd in het verleden door boeren uit Blaricum en Laren leem en leemhoudend zand gedolven. Deze leemafzettingen vormen plaatselijke restanten van de grondmorene uit een tweede Gooise opstuwingsfase; hun geologische ouderdom wordt gerekend tot het Saalien, Formatie van Drente. De leemlagen zijn zeer plaatselijk, omdat het voor erosie gespaarde restanten van de morene zijn (Ruegg, 1975). Om deze reden groef men zeer onregelmatige kuilen van uiteenlopende grootte en diepte, waardoor in het leemhoudende zand een zeer afwisselend microreliëf ontstond (Westhoff c.s., 1973). Ook zijn er hopen zand naast de kuilen gedeponneerd, waardoor er een ingewikkeld verlopende grens met de ongestoorde heidegrond is ontstaan. Zowel in de kuilen als op deze hopen van lemig zand heeft zich een soortenrijk, droog grasland ontwikkeld, terwijl daarbuiten het aspect wordt bepaald door een soortenarme heidevegetatie of door dominantie van enkele grassen (*Deschampsia flexuosa* en/of *Festuca ovina* subsp. *tenuifolia*).

Op de Blaricum Heide wordt in de grote zandafgraving (8 ha) slechts aan de zuidoostzijde leemhoudend zand aangesneden, waarop zich het bovengenoemde soortenrijk, droog grasland heeft ontwikkeld. Elders zijn in deze kuil zowel schraalgrasland als heidevegetaties tot ontwikkeling gekomen. De opslag van vooral *Pinus sylvestris* is in de zandafgraving reeds tientallen jaren oud en breidt zich nog uit.

Tabel 1. Lijst van uit floristisch oogpunt belangwekkende hogere planten, waargenomen in de leemkuilen en de zandafgraving op de Blaricumse Heide en de Tafelbergheide. Met (z) zijn aangegeven de soorten die alleen in de zandafgraving zijn aangetroffen

<i>Aira caryophylla</i> (z)	<i>Leontodon hispidus</i>
<i>Aira praecox</i> (z)	<i>Linum catharticum</i>
<i>Allium cf. oleraceum</i>	<i>Lotus corniculatus</i>
<i>Allium vineale</i>	<i>Luzula campestris</i>
<i>Antennaria dioica</i>	<i>Ononis spinosa</i>
<i>Campanula rotundifolia</i>	<i>Ornithopus perpusillus</i> (z)
<i>Carex flacca</i>	<i>Pimpinella saxifraga</i>
<i>Cerastium arvense</i>	<i>Polygala vulgaris</i>
<i>Cerastium semidecandrum</i> (z)	<i>Potentilla argentea</i> (z)
<i>Corynephorus canescens</i>	<i>Prunella vulgaris</i>
<i>Crataegus monogyna</i>	<i>Prunus spinosa</i>
<i>Daucus carota</i>	<i>Ranunculus bulbosus</i>
<i>Erigeron acer</i>	<i>Rosa rubiginosa</i>
<i>Eryngium campestre</i>	<i>Rumex acetosa</i>
<i>Euphrasia stricta</i> subsp. <i>stricta</i>	<i>Sedum acre</i> (z)
<i>Filago minima</i> (z)	<i>Taraxacum</i> sect. <i>Erythrosperma</i>
<i>Fragaria vesca</i>	<i>Teesdalia nudicaulis</i> (z)
<i>Galium verum</i> subsp. <i>maritimum</i>	<i>Thymus</i> spec.
<i>Galium verum</i> subsp. <i>verum</i>	<i>Trifolium arvense</i> (z)
<i>Hieracium pilosella</i>	<i>Trifolium medium</i>
<i>Hypericum perforatum</i>	<i>Veronica arvensis</i> (z)
<i>Hypochaeris radicata</i>	<i>Veronica officinalis</i>
<i>Jasione montana</i> (z)	<i>Viola canina</i>

Deze kuilen en hun flora en vegetatie genieten terecht vermaardheid onder floristen vanwege het voorkomen van een zeldzame en zeer plaatsgebonden flora. Door A. Farjon werd in 1982 aan de hand van gepubliceerde (Westhoff, 1966; Westhoff c.s., 1973; Zuiderveld, 1981) en niet gepubliceerde opgaven van P.A. Bakker, F. Bunnik, G. Sissingh, V. Westhoff en R. Zuiderveld in het veld nagegaan welke taxa thans nog aanwezig zijn. De meeste aandacht werd daarbij besteed aan de fanerogamen. Tabel 1 bevat de uit floristisch oogpunt belangwekkende taxa, welke in 1982 nog zijn waargenomen. Apart worden de soorten genoemd (met vermelding van vinder/auteur en jaartal) die thans niet zijn teruggevonden (tabel 2). In de leemkuilen en de zandafgraving (tezamen ca. 10 ha) zijn sinds ongeveer 1950 in totaal 115 taxa (fanerogamen) waargenomen, in de omringende droge heide (Blaricumse Heide en Tafelbergheide, tezamen ca. 110 ha) slechts ongeveer 25, waaronder de voor dit gebied bijzondere *Cuscuta epithimum* en *Empetrum nigrum*.

In tabel 3 wordt een overzicht gegeven van enkele in de kuilen aangetroffen cryptogamen (varens, bladmossen en korstmossen). Deze lijst is vooral gebaseerd op waarnemingen van P.A. Bakker, 1972, 1974 (met G. Sissingh en V. Westhoff); F. Bunnik, 1972, 1978; J.B.M. Frecken, 1973; alsmede op de in de publikaties van Westhoff c.s. (1973) en Zuiderveld (1981) vermelde soorten. Indien er geen naam en jaartal wordt opgegeven zijn de taxa ook door de auteur waargenomen.

Tabel 2. Lijst van hogere planten die in 1981/1982 niet zijn teruggevonden. Tussen haakjes wordt vermeld door wie en in welk jaar de vondst is gedaan. Met (z) zijn aangegeven de soorten die alleen in de zandafgraving zijn aangetroffen

Centaurium erythraea (Westhoff c.s., 1973)
Centaurium pulchellum (Westhoff, 1966; waarneming vóór 1966)
Crepis capillaris (z) (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Digitaria ischaemum (z) (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Erodium cicutarium (z) (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Euphorbia cyparissias (Westhoff c.s., 1973; waarneming vóór 1960)
Hypericum pulchrum (P.A. Bakker, 1972)
Leontodon taraxacoides (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Plantago media (Westhoff c.s., 1973; waarneming vóór 1960)
Potentilla erecta (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Quercus petraea (P.A. Bakker, 1973)
Thymus pulegioides (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)
Vicia lathyroides (P.A. Bakker, 1972)

Bedreiging en behoud van de flora en vegetatie in de leemkuilen

Reeds vele jaren worden de grotere kuilen intensief door recreanten bezocht. Het gebied is doorsneden door een zeer dicht net van wandel- en ruiterspaden, waarvan er vele door of dicht langs de kuilen voeren. Vooral de zeer sterke erosie die hiervan het gevolg is, heeft op de vegetatie een destructieve invloed. Zowel in de diepe kuil op de Blaricumer Heide en het zuidoostelijke deel van de grote, niet meer in gebruik zijnde zandafgraving aldaar, als in de grootste kuil op de Tafelbergheide heeft deze erosie ernstige vormen aangenomen. Er zijn nog slechts restanten van de vegetatie over, die vaak op een hoge 'kop' van leemhoudend zand liggen en dus snel zullen verdwijnen. Minder van de erosie te lijden hebben enkele hoeken die met struiken zijn begroeid.

De Stichting Gooisch Natuurreservaat (eigenaar en beheerder van de Gooise heiden) heeft enkele jaren geleden twee kleine, botanisch belangrijke kuilen op de Tafelbergheide en een klein deel (de zuidpunt) van de diepe kuil op de Blaricumer Heide afdoende met prikkeldraad omrasterd en voorzien van de aanduiding 'terrein voor wetenschappelijk onderzoek, niet betreden'. In deze laatste kuil is echter onder andere de groeiplaats van *Trifolium medium* nog geheel onbeschermd, waardoor deze steeds verder achteruitgaat (eigen waarnemingen 1974-1982). Indien niet op korte termijn verdere beschermingsmaatregelen worden genomen, zullen deze en andere planten onherroepelijk verdwijnen alsmede ook de mogelijkheid tot bestudering van het voorkomen van tal van taxa aan de periferie van hun bekende areaal. Ook voor de nu nog vrij toegankelijke kuilen zijn maatregelen dringend gewenst. Dit lijkt echter alleen effectief te kunnen worden uitgevoerd, indien een regulering van de recreatie in het gehele gebied in samenhang met de natuurwaarden zou plaatsvinden. Het is reeds nu merkbaar dat de erosie in de omrasterde kuilen vrijwel is gestopt en dat de vegetatie zich zal kunnen herstellen. Zo hebben zich reeds algen en zelfs het mos *Polytrichum piliferum* op open zandhellinkjes gevestigd. Het betrekkelijk voedselrijke, leemhoudende zand zal wellicht een snellere successie naar een gesloten, grasachtige vegetatie mogelijk maken dan bijvoorbeeld be-

Tabel 3. Lijst van diverse cryptogamen waargenomen in de leemkuilen en de zandafgraving op de Blaricumse Heide en Tafelbergheide. Tussen haakjes wordt vermeld door wie en in welk jaar de vondst is gedaan. Indien achter de naam niets wordt vermeld, is de soort ook door de auteur waargenomen. Met (z) worden de soorten aangegeven die alleen in de zandafgraving zijn gevonden.

Varens

Botrychium lunaria (Westhoff c.s., 1973)

Dryopteris dilatata

Bladmossen

Anisothecium varium (F. Bunnik, 1972)

Campylium chrysophyllum (J.B.M. Frencken, 1973)

Fissidens taxifolius (Zuiderveld, 1981)

Hylocomium splendens (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)

Hypnum cupressiforme var. *ericetorum*

Hypnum cupressiforme var. *lacunosum* (Westhoff c.s., 1973)

Polytrichum juniperum (z) (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)

Polytrichum piliferum

Thuidium recognitum subsp. *philibertii* (F. Bunnik, 1978)

Thuidium tamariscinum (Zuiderveld, 1981)

Korstmossen

Cladonia chlorophaea (F. Bunnik, 1978)

Cladonia crispata (Zuiderveld, 1981)

Cladonia furcata var. *furcata* (Zuiderveld, 1981)

Cornicularia aculeata (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)

Peltigera spec. (P.A. Bakker, G. Sissingh en V. Westhoff, 1974)

kend is van stuifzanden. Mede door de aanwezigheid van restanten van de vegetatie in de kuilen is herstel, ook van de sterk geërodeerde hellingen, mogelijk. Naast herstel zal echter een doelmatig beheer, gericht op het verwijderen van boomopslag (vooral van *Prunus serotina*) en wellicht het uitgraven van gedeelten met veel ingespoeld zand, noodzakelijk zijn. Op den duur zal enige betreding niet schadelijk zijn, maar deze zal beperkt moeten blijven. Eerst bij voldoende rust zullen konijnen weer door begrazing kunnen bijdragen aan de instandhouding van deze bijzondere vegetaties in de leemkuilen (Westhoff c.s., 1973). Plaatselijk is echter, ook in de omrasterde kuilen, reeds verruiging waar te nemen. Indien onvoldoende afvoer van organisch materiaal plaatsvindt, zullen de karakteristieke leemkuilplanten ook verdwijnen, evenals bij te sterke erosie. Daarom zal ook deze afvoer door het beheer (door maaien en afvoeren of door extensieve begrazing) moeten worden gewaarborgd.

Er kan niet genoeg worden benadrukt, dat de in deze leemkuilen voorkomende plantengroei volstrekt uniek is voor ons land. De hier aanwezige natuurwaarden gaan ver uit boven lokale belangen: de leemkuilen zijn een natuurgebied van nationale betekenis. Bovendien vormen zij de typelokatie van een subassociatie van het *Festuco-Thymetum serpylli*, die in 1939 door Westhoff werd beschreven. Het is te hopen dat de beheerder spoedig in positieve zin zal gaan ingrijpen, overtuigd van de onvervangbare natuurwaarden van nationaal niveau die hier in het geding zijn.

Veel dank ben ik verschuldigd aan P.A. Bakker en R. Zuiderveld voor hun aanvullingen op de soortenlijst en hun commentaar en bijdragen aan de inhoud van dit artikel.

Literatuur

- Ruegg, G.H.J., 1975. De geologische ontwikkeling van het Gooi gedurende het Kwartair. KNAG Geografisch Tijdschrift 9, p. 202-213.
- Westhoff, V., 1966. Uitweiding over een inwijding. Botanische herinneringen aan het Gooi. De Levende Natuur 69, p. 25-36.
- Westhoff, V., P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen, E.E. van der Voo & I.S. Zonneveld, 1973. Wilde planten 3. Amsterdam.
- Zuiderveld, R., 1981. Typologie van de Gooise Heidevelden en grasrijke vegetaties langs de heidepaden in het Gooi. Doctoraalverslag Instituut voor Systematische Plantkunde, Utrecht.

The botanical importance of some old loam pits in the Blaricum Heide and the Tafelbergheide in het Gooi

In the heath between Blaricum, Huizen and Bussum (het Gooi, province of Noord-Holland, the Netherlands) are some old pits, where farmers long ago mined loam and loamy sand. In these pits a grassy vegetation, rich in species and unique for the Netherlands, has developed. Due to severe recreational pressure there is now much erosion and an extensive degradation of the vegetation. The author stresses the need for better protection and well-planned management.